

УДК 343.222

Доманова Тетяна Юрївна –
здобувач Київського університету
права НАН України

ПІДХОДИ ДО НОРМАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, УЧИНЕНІ З ДВОМА ФОРМАМИ ВИНИ

Вивчено питання доцільності вдосконалення законодавства щодо регулювання засад кримінальної відповідальності за злочини, учинені з двома формами вини. Доведено недоцільність доповнення Кримінального кодексу України окремою нормою, що визначала б ступінь кримінальної відповідальності за такі злочини. Аргументовано доречність доповнення відповідним положенням ст. 23 зазначеного Закону.

Ключові слова: вина; подвійна форма вини; умисел; необережність; змішана вина.

Загальновідомо, що теоретичні та практичні питання суб'єктивної сторони складу злочину є одними з найскладніших у кримінальному праві. Їх вирішення зумовлює численні дискусії як щодо окремих аспектів, пов'язаних із концепцією розуміння вини, її значення в загальній теорії кримінального права, так і відносно з'ясування сутності її основних форм – умислу та необережності. Не менш гострими є теоретичні дискусії, зумовлені неоднаковим розумінням видів умислу і необережності, їх теоретичного та практичного розмежування й безпосередньої імплементації доктринальних висновків на етапі застосування положень Закону про кримінальну відповідальність. Важливе місце в зазначених проблемах належить аспектам, пов'язаним зі злочинами, які вчиняються з двома формами вини, що зумовлені, передусім, відсутністю відповідних законодавчих положень.

Наведені проблеми досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Р. В. Вереша, Н. О. Гуторова, В. П. Ємельянов, О. М. Костенко, А. О. Пінаєв, О. Я. Светлов, С. А. Тарарухін, Є. В. Шевченко. Разом із теоретичними надбаннями, які передбачають визначення правової природи цих злочинів, виокремлення їх конкретних видів, класифікацію тощо, в окремих працях порушено питання та запропоновано напрями розв'язання проблем їх законодавчої регламентації, аналіз яких є метою статті.

Найбільш поширений підхід до вирішення зазначеної проблеми передбачає доповнення законодавства про кримінальну відповідальність окремою статтею, яка була б присвячена винятково аспектам відповідальності за злочини, що вчиняються з двома формами вини. Так, дослідники вказаного питання пропонують регламентацію засад кримінальної відповідальності в цьому контексті шляхом доповнення Кримінального кодексу (КК) України статтею в такій редакції: «якщо в результаті вчинення закінченого умисного злочину заподіюються тяжкі наслідки, які передбачають більш суворе покарання і не охоплювались умислом особи, то кримінальна відповідальність настає лише за такі наслідки, стосовно яких встановлено вину у формі необережності. Загалом такий злочин визнають учиненим умисно» [1, с. 10].

Необхідно звернути увагу на те, що наведена пропозиція передбачає регулювання аспектів відповідальності за злочини з двома формами вини лише в тих випадках, коли такий прояв стосується кваліфікуючих ознак складу злочину. Натомість у теорії кримінального права існують й інші думки, згідно з якими відповідні властивості пов'язані не лише з кваліфікованим, а й основним складом злочину. Дослідивши це питання, С. В. Бабанін запропонував таке визначення змішаної (подвійної, складної) форми вини: різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об'єктивних ознак у злочинах із матеріальним складом, де саме по собі діяння без спричинених наслідків є закінченим злочином, або в складах, які мають два види якісно відмінних за характером і

ступенем суспільної небезпеки злочинних наслідків одних і тих самих дій винної особи [2, с. 188]. Таким чином, це визначення передбачає застосування ширшого підходу до розуміння сутності аналізованої категорії злочинів, аніж підходу, запропонованого в редакції вищенаведеної норми, що, на нашу думку, є виправданим.

Так, Є. В. Шевченко констатує прогалину вітчизняного законодавства в аспектах регламентації відповідальності за злочини з двома формами вини і доводить необхідність доповнення КК України нормою такого змісту: «відповідальність особи за наслідки, що обтяжують (кваліфікують) злочин, може бути передбачена лише за встановлення умисного чи необережного ставлення до них» [3, с. 165]. Поділяючи думку щодо необхідності унормування зазначеного питання, вважаємо, що наведена пропозиція не забезпечить досягнення цієї мети, оскільки вона жодним чином не вдосконалює наявні законодавчі положення, які регламентують умисел і необережність. Окрім того, запропонована норма (як і попередньо проаналізована) стосується лише випадків, коли визначені науковцями похідні наслідки обтяжують злочин. Натомість поєднання різних форм вини можуть впливати і на наслідки, які є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, наприклад доведення до самогубства. Як зазначає О. Пушкар, у сучасній літературі усталеним є підхід до виділення двох основних видів злочинів зі змішаною формою вини. По-перше, йдеться про злочин, кваліфікований склад якого передбачає умисел щодо діяння й найближчого наслідку та необережність щодо можливих інших тяжких наслідків, зокрема за ч. 2 ст. 121 КК України. По-друге, діяння полягає в порушенні відповідних правил безпеки (адміністративне чи дисциплінарне правопорушення) і тільки настання суспільно небезпечних наслідків, спричинених діянням, робить усе вчинене злочином (наприклад за ст. 286 КК України) [4]. Таким чином, випадок, за якого наявні дві форми вини щодо кваліфікованого складу, є лише одним із видів цієї категорії.

В окремих наукових працях позиція визначення відповідного злочину загалом як умисного зазнає критики. Так,

Н. А. Нікітіна стверджує, що злочини з двома формами вини, утворені з двох злочинів (умисного та необережного), не можна вважати умисними. На думку вченої, їх окреме дослідження дасть змогу, з одного боку, уникнути парадоксальної ситуації, коли необережний наслідок робить категорію умисного злочину більш тяжкою, а з іншого – повною мірою сприятиме реалізації принципу справедливого покарання, тобто такого, яке відповідає категорії вчинених ним умисного й необережного злочинів [5, с. 6].

Задля чіткого розуміння необхідності законодавчої регламентації засад кримінальної відповідальності за злочини, учинені з двома формами вини, доцільно розглянути наявну наукову дискусію щодо співвідношення цих видів злочинів з ідеальною сукупністю злочинів, оскільки в такому контексті певні вчені порушують відповідне питання. Зокрема, дискусія ґрунтується на висновках О. І. Рарога, який стосовно своєрідності злочинів із двома формами вини сформулював думку, згідно з якою законодавець, формуючи такі склади злочинів, юридично поєднує в одному складі два самостійні злочини, один із яких є умисним, а інший – необережним. До того ж, обидва з них можуть існувати самостійно, однак за поєднання становлять якісно новий злочин [6, с. 101]. Також у науці кримінального права обґрунтовано позицію, у межах якої злочини з двома формами вини постають врахованою законодавцем ідеальною сукупністю злочинів, поєднаних в один складний злочин завдяки використанню законодавчої техніки [7, с. 50].

Прихильники тлумачення злочинів із двома формами вини як ідеальної сукупності злочинів пропонують регламентувати засади відповідальності за них у Законі про кримінальну відповідальність. Зокрема, Р. Б. Осокін вважає, що відповідна стаття має називатись «Особливості вини за наявності ідеальної сукупності злочинів» і мати такий зміст: «якщо в результаті вчинення умисного злочину заподіюються тяжкі наслідки, які за законом зумовлюють більш суворе покарання і не охоплюються умислом особи, то кримінальна відповідальність за такі наслідки настає лише у випадку, коли особа передбачала можливість їх настання, але без достатніх на те підстав самовпевнено

розраховувала на їх відвернення, або коли особа не передбачала, але повинна була і могла передбачити можливість настання таких наслідків. Під час вирішення питання правових наслідків потрібно враховувати лише умисну частину діяння» [8, с. 259].

На нашу думку, пояснення правової природи з позицій ідеальної сукупності злочинів є необґрунтованим. Навіть залишаючи поза увагою те, що не всі злочини, учинені з двома формами вини, передбачають поєднання окремих суспільно небезпечних діянь, відповідальність за які встановлена КК України (не може належати до такої категорії доведення до суїциду, оскільки самогубство не є злочином), можна стверджувати, що наведена теорія є наслідком хибного розуміння початкового та кінцевого елементів законодавчого процесу. Так, ми вважаємо, що передусім роль законодавця полягає не в штучному створенні норм про відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь, а відображенні в нормативно-правових актах діянь, які за своєю правовою природою мають бути карані найбільш суворим видом відповідальності. Таким чином, закон не є і не може бути продуктом чистої теорії. Водночас теорія постає допоміжним засобом формування закону, а також може сприяти розкриттю його змісту й особливостей застосування. Саме тому, наприклад, і з'явилась відповідальність за тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть як діяння, яке за своєю правовою природою не є ні умисним убивством, ні вбивством через необережність. Проте цей злочин, на нашу думку, не може бути визначено як простий продукт ідеальної сукупності таких злочинів, як заподіяння тілесних ушкоджень і вбивство з необережності.

Окрім того, не можна залишати поза увагою і позиції, за якими існування окремої норми, що регламентує особливості кримінальної відповідальності за злочини, учинені з двома формами вини, є недоцільним. Наприклад, В. Лук'янов зазначає, що кваліфікацію злочинів із подвійною формою вини пов'язують не з відмінністю ставлення особи до власних дій і їх наслідків, а з наявністю двох наслідків – прямих та похідних. На цих засадах науковець обґрунтовує недоцільність існування відповідної окремої норми, оскільки вона не вирішує наявних

проблем [9, с. 59]. Отже, незважаючи на часткову обґрунтованість наведеної тези про сприйняття наслідків як прямих і похідних, вона не заперечує того, що в аналізованій групі злочинів різним є ставлення до дії чи бездіяльності, а також до спричинених наслідків. Ураховуючи, що закон про кримінальну відповідальність не містить загальних положень, які б унормовували такий прояв злочинної діяльності, доцільність законодавчої зміни є очевидною.

Повертаючись до проблем забезпечення належного унормування питань відповідальності за злочини із двома формами вини, вважаємо за доцільне навести позицію В. В. Лалаца. За результатами проведеного дослідження вчений обґрунтовує необхідність формулювання норми про відповідальність за злочини із двома формами вини як такої, що складається з двох частин: «1. Злочином, учиненим із двома формами вини, визнається умисне діяння особи, що спричинило тяжкі наслідки, які не охоплювались умислом особи і стосовно яких її вина виражена у формі самовпевненості або недбалості. 2. Загалом наслідки, передбачені законом для умисних злочинів, поширюються і на злочини, вчинені з двома формами вини» [10, с. 177].

Наведена думка є досить виваженою та обґрунтованою. Вона враховує наявні теоретичні надбання та практично не містить зайвих формулювань, які б перенасичували зайвим змістом законодавчу норму та ускладнювали її застосування. На особливу увагу заслуговує авторська позиція стосовно запропонованої редакції ч. 2 вказаної статті. Формулюючи її, науковець відійшов від традиційного розуміння констатації відповідного злочину загалом як умисного, використавши твердження про те, що ці злочини зумовлюють такі самі наслідки, як і умисні злочини. Водночас, на нашу думку, дискусійним аспектом зазначеної позиції є те, що вона передбачає формування окремої статті, яка б регламентувала засади відповідальності за злочини з двома формами вини.

Засади кримінальної відповідальності за злочини з подвійною формою вини мають бути окреслені в загальній статті, що передбачає визначення вини та загальну вказівку про

її форми. Так, ст. 23 КК України встановлює, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Аналіз зазначеної статті в співвідношенні зі статтями Особливої частини КК України засвідчує, що її формулювання передбачає загальне правило суб'єктивної сторони складу злочину, яке є характерним для більшості складів злочинів. Однак, як уже зазначалось, норми КК України не регламентують такі особливості, коли вчинене злочинне діяння не може бути беззастережно констатоване як умисне або необережне, оскільки воно одночасно поєднує обидві названі форми: одну – щодо дії або бездіяльності, а іншу – стосовно наслідків. Зазначену особливість найдоцільніше також передбачити в ст. 23 КК України, яка містить загальне правило. Це забезпечить логічність структури Закону про кримінальну відповідальність, простоту його застосування та лаконічність нормативного матеріалу, оскільки не передбачатиме доповнення тексту Кодексу новою статтею.

Окрім того, під час формулювання норми, спрямованої на забезпечення регламентації засад кримінальної відповідальності за злочини, учинені з двома формами вини, вважаємо недоцільним закріплення легального визначення такого виду злочинів і використання спеціального терміна для їх позначення. Висновок зумовлений дискусійністю теоретичних підходів до вирішення цих питань, а також тим, що доповнення вказаного Закону відповідними складовими не має, на нашу думку, жодного практичного значення. Наявність у КК України дискусійних положень може призвести до погіршення стану законодавчого регулювання зазначених питань.

Отже, ст. 23 КК України необхідно доповнити реченням у такій редакції: «У випадках, передбачених цим Кодексом, вина особи може передбачати різне психічне ставлення до вчинюваної нею дії чи бездіяльності та до наслідків, спричинених ними». Також, ураховуючи те, що КК України передбачає різні правові наслідки для осіб, які вчинили умисні та необережні злочини, доцільно доповнити зазначену статтю

відповідним реченням: «У таких випадках до особи застосовують наслідки вчинення умисного злочину».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сорочкин Р. А. Уголовная ответственность за преступления, совершенные с двумя формами вины : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Р. А. Сорочкин. – М., 2008. – 22 с.
2. Бабанін С. В. Змішана форма вини у кримінальному праві України / С. В. Бабаніна // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 186–192.
3. Шевченко Є. В. Злочини з похідними наслідками в кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шевченко Євген Валерійович. – Харків, 2001. – 200 с.
4. Пушкар О. А. Окремі аспекти класифікації злочинів зі змішаною формою вини / О. А. Пушкар // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 3. – Вип. 3. – С. 100–103.
5. Никитина Н. А. Преступления с двумя формами вины : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н. А. Никитина. – СПб., 2011. – 28 с.
6. Рарог А. И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений / А. И. Рарог. – М. : Проспект, 2008. – 224 с.
7. Ляпунов Ю. Квалификация составных (сложных) преступлений / Ю. Ляпунов // Социалистическая законность. – 1982. – № 1. – С. 48–51.
8. Осокин Р. Б. К вопросу об обоснованности выделения преступлений с двумя формами вины в Уголовном кодексе РФ и их соотношении с идеальной совокупностью преступлений / Р. Б. Осокин // Вестник Тамбовского государственного университета. – 2011. – Вып. 6 (98). – С. 257–260.

9. Лукьянов В. Исключить из УК статью об ответственности за преступления с двумя формами вины / В. Лукьянов // Российская юстиция. – 2002. – № 3. – С. 58–59.

10. Лалац В. В. Преступления, совершенные с двумя формами вины: реалии и пути развития / В. В. Лалац // Научный поиск. Экономика. Управление. Право : материалы III науч. конф. аспирантов и докторантов. – Челябинск : Юж.-Урал. гос. ун-т, 2011. – С. 174–177.

***Tetiana Domanova** – Researcher of the University of Kiev
Right of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Approaches of Regulatory Solvation of the Problems of Criminal Responsibility for Crimes Committed with Two Forms of Guilt

It is proverbially that theoretical and practical questions of mens rea are one of the most difficult in criminal law. They provide numerous discussions for certain questions, connected with the conception of understanding the concept of guilt and its value in general criminal law theory, clarifying the nature of guilt, its features, and types: intent and negligence.

No less acute are theoretical discussions, caused by uneven understanding of the types of intent and negligence, their theoretical and practical differentiation and immediate implementation doctrinal conclusions during application of the law on criminal responsibility. A special place in these issues occupy aspects related to crimes committed with two forms of guilt that caused, primarily, the lack of appropriate legislative provisions.

In this context, as perhaps in no other associated with various criminal law issues, the absolute lack of mention of the existence of two forms of crimes fault, this type of crime has a theoretical explanation and practical application.

The article proved that the principles of criminal responsibility for crimes committed with two forms of guilt must be included in the overall article, which involves determining guilt and total memory of its shape.

In view of the art. 23 of the Criminal Code should be supplemented sentence as follows: «In cases provided by this Code, wine person may provide different mental attitude towards it exerted the act or omission and the consequences caused by them». Moreover, it is concluded that the formulation of rules aimed at ensuring the regulation principles of criminal responsibility for crimes committed with two forms of guilt, we believe that inappropriate consolidation is a legal definition of this type of crime, as well as use a special term to designate them.

Also, given that the Criminal Code provides different legal consequences for the perpetrators of deliberate and reckless crime, it is advisable to supplement this same article sentence as follows: «In such cases, the person used the consequences of committing an intentional crime».

Keywords: guilt; dual form of guilt; intent; negligence; mixed guilt.

Доманова Т. Ю. – соискатель Киевского университета права НАН Украины

Подходы к нормативному решению проблем уголовной ответственности за преступления, совершенные с двумя формами вины

Изучен вопрос о целесообразности совершенствования законодательства в части регулирования основ уголовной ответственности за преступления, совершенные с двумя формами вины. Доказана нецелесообразность дополнения Уголовного кодекса Украины отдельной нормой, которая определяла бы степень уголовной ответственности за данные преступления. Аргументирована уместность дополнения соответствующим положением ст. 23 указанного Закона.

Ключевые слова: вина; двойная форма вины; умысел; неосторожность; смешанная вина.